

**ЮНОНИСТОН ВА РИМ ПЕДАГОГЛАРИНИНГ ЎҚИТУВЧИ
ОДОБИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ**

Термиз давлат педагогика институти

Педагогика кафедраси в/б. дотсенти,

педагогика фанлари бўйича фалсафа

доктори (PhD) Курбонова Зебинисо Мамаражаб қизи

Термиз давлат педагогика институти

Педагогика йўналиши 1-курс талабаси

Жуманазарова Хурсаной Азамат қизи

тел: +998 97 226 99 63

[*hursanoyjumanazarova@gmail.com*](mailto:hursanoyjumanazarova@gmail.com)

АННОТАЦИЯ: Ушбу мақола педагогик этика ва ўқитувчи одобининг тарихий илдизлари ҳамда замонавий моҳиятини тадқиқ этишига бағишланган. Муаллиф қадимги Юнонистон ва Рим мутафаккирлари — Демокрит, Сукрот, Афлотун, Арасту ва Квинтилианнинг таълим-тарбия жараёнида ўқитувчининг маънавий қиёфаси, одоб-ахлоқи ва педагогик маҳоратига доир қарашларини тизимли таҳлил қилади. Мақолада антик давр педагогик гояларининг Марказий Осиё мутафаккирлари қарашлари билан узвий боғлиқлиги ҳамда умуминсоний қадриятларнинг педагогик фаолиятдаги ўрни ёритиб берилган.

Тадқиқотда ўқитувчи одобининг асосий мезонлари сифатида инсонпарварлик, касбий бурч, ижтимоий масъулият, виждон, ҳалоллик ва адолат каби тушунчалар талқин этилади. Шунингдек мақолада Абдулла Авлонийнинг ахлоқий қарашлари ҳамда замонавий педагогикада ўқитувчининг шахсий намунаси ва "педагогик такт" масалаларига алоҳида эътибор қаратилган. Мазкур иш бўлажак ўқитувчилар учун касбий одоб меъёрларини ўзлаштириш ва таълим-тарбия самарадорлигини оширишда муҳим назарий ва амалий манба бўлиб хизмат қилади.

Калит сузлар: Педагогик одоб, антик педагогик, касбий бурч, педагогик такт, инсонпарварлик, ижтимоий масъулият, шахсий намуна, нотиқлик маданияти, педагогик виждон, ахлоқий эътиқод

Ерамиздан олдинги олтинчи асрдан милодий бешинчи асргача ўтган даврда Юнонистондаги қулдорлик давлатлари ва Рим империясида бир қадар демократик тартиблар, республика бошҳаруви ўрнатилди. Бу ерда ўзига хос таълим-тарбия тизимлари ва педагогик таълимотлар яратилди. Юнонистонлик олимлар-Демокрит (460-370), Сукрот (469-339), Афлотун (427-347), Аратсу (383-322); шунингдек машхур Рим педагоги Квинтилиан (42-118)лар ўз асарларида таълим-тарбия, ўқитувчи ахлоқига доир педагогик назариялар яратдилар.

Масалан, Демокрит тарбиянинг табиатга мослиги ғоясини ўртага қўйган. Ўқитиш жараёнида болаларнинг қизиқувчанлигини ҳисобга олиш зарур эканлигини уқтирган. Таълимнинг киши табиатини ўзгартирувчи қудратли куч эканлигини, ўқитишга мажбурлаш усулидан кўра, ишонтириш воситасидан фойдаланиш афзаллигини, салбий намуналарнинг зарарлигини таъкидлаган эди.

У тарбияда меҳнатнинг роли муҳимлигини кўрсатиб, педагоглар, ота-оналар болани ёмон ўрнақдан эҳтиёт қилиб, яхши хулқ ҳосил қилиш учун фойдали хатти-ҳаракатларни кўпроқ машқ қилдиришлари лозим деган эди.

Афлотун бола тарбиячига итоат қилиши зарурлиги тўғрисидаги ғояни илгари суради. У болани муттасил назорат қилиб бориш; унинг яхши хулқи, итоаткорлигини рағбатлантириш, итоатсизлик қилса-кўрқитиш ва уриб бўлса ҳам тўғри йўлга солиш лозимлигини таъкидлайди. “Агар педагог ёки ота-она,- деган эди у,- болага: мана бу адолатли, бу эса адолатсиз, бу ишни яхши қилиш яхши, бу эса уят, бу нарса муқаддас, бу эса нопоклик; бу ишни қилиш керак, бунисини қилмаслик лозим, деб айтмаса ва кўрсатмаса болани тарбиялай олмайди” [1.]

Аратсунинг “Искандарга насиҳат”ида [2.] баён этилган педагогик ғоялар ёшларни ахлоқий тарбиялаш нуқтаи назаридан ҳамон ҳимматини йўқотмаган.

Шунингдек, Аратсунинг “Афина сиёсати” асаида тасвирланган [3.] афиналикларнинг ўқитувчиларни сайлаш таомили ҳам ўқитувчи бобида диққатга сазовордир. Чунончи, муаллимдан ёшларга синфий бурчга садоқат, интизомлилик, давлатни бошқара олиш каби ахлоқий фазилатларни тарбиялаш талаб этилган. Сайлаб қўйиш-ўқитувчи-тарбиячилар зиммасига катта мажбуриятлар юклаган. Бу таомил Афина давлатида педагогик ишининг оммавийлигини, унга катта эътибор берилганини кўрсатади.

Ўқитувчи этиб сайланган киши унга давлатнинг келажаги-ёшларни тарбиялашдек улуғ вазифа ишониб топширилганидан фахрланган. Давлат ва тарбияланувчилар билан ўқитувчи ўртасидаги муомала, муносабатларни тартибга солувчи қоидаларга амал қилиш талаб этилган.

Рим педагогларидан энг машхури-Марк Фабий Квинтилиан “Нотикни тарбиялаш тўғрисида” номли асаида педагог муаммоларни, шунингдек ўқитувчи одобига доир масалаларни ҳам баён этади. Квинтилиан ўз замонасида Грек ва Рим педагогик ғояларини яхши ўрганиб, нотиклар мактабида кўп йиллар ўқитувчилик қилиб орттирган катта тажрибаси умуллаштиради. Унинг фикрича, бола мактабда таълим-тарбия олиш лозим. Ўқитувчи ўзи тарбиялаётган ҳар бир болага эътиётлик билан ва эътибор бериб муомала қилиши керак, чунки бефаҳм ва қобилиятсиз бола камдан-кам учрайди. Ўқитувчининг ўзи ўқимишли бўлиши, болаларни севиши, ўзини яхши тута билиши, болаларни бўлар-бўлмасга мақтайвермаслиги ёки жазолайвермаслиги, ўз шогирдлари учун ўрнак бўлиши ва уларни синчиклаб ўрганиши лозим. ҳар бир ўқитувчи ўқитишнинг ҳамма босқичларини ўтиши керак. Юқори типдаги мактаб ўқитувчиси, аввало, бошланғич мактабда муаллимлик қилиши мақсадга мувофиқ. Муаллим ва тарбиячиларнинг талаффузи яхши бўлиши керак.

Ўқитувчи одобининг тарихий лидизлари ҳақида гап борар экан, қадимги Юнонистон ва Рим педагогларининг юқорида келтирилган ғояларини тилга олиш ўринли деб ҳисоблаймиз. Чунки, Марказий Осиёда яшаган мутафаккирлар Ҳиндитсон, Хитой каби шарқ мамлакатлари маданияти, илм-фани, педагогикаси билан бир қаторда қадимги Юнонистон, Рим маданияти, фалсафаси, педагогикасига ҳам эътибор берганлар. Жаҳон алломаларининг илмий алоқалари, маърифатпарварлик, педагогик ахлоқий таълимотларни Марказий Осиёда педагогика соҳасидаги фикрлар тараққиётининг тарихий илдизларидан биридир.

Ўқитувчи одобининг моҳияти, асосий мазмуни педагогик фаолият учун муҳим бўлган ахлоқий сифатларда ифодаланади. Умуминсоний ва миллий-ахлоқий фазилатлар барча кишилар, ҳамма касб эгалари, жумладан, ўқитувчи-тарбиячилар учун ҳам жуда зарурдир.

Ахлоқий фазилатлар меҳнат жараёнида кишининг хулқи, феъл-атворини тартибга солиб турувчи ахлоқий қоидалар, нормалар, талаблар, мезонлар шаклида ифодаланади. Ахлоқ нормалари давлатнинг турли қонунлари билан амалга ошириладиган ҳуқуқ нормаларидан фарқ қилиб, оммавий одат ва намуна кучи, жамоатчиликнинг фикри таъсирида юзага келади. Бошқача қилиб айтганда, ижтимоий воқелик шахс олдига маълум ахлоқий талаблар қўяди, бу талаблар ахлоқ нормаси, ахлоқий фазилатлар шаклида ифодаланади. Жамият ўз фаолияти ва истиқболи учун хизмат қиладиган ахлоқ нормалари, талаблари, мезонларини белгилайди.

Ўқитувчи умуминсоний ва миллий-ахлоқий фазилатларни ўзлаштириб олиши, тажрибада қўллаши, ўзининг дунёқараши, мафқураси ва ахлоқий тажрибаси билан таққослаш лозим. Фикрлаш ва ҳис этиш, турмушда синаб кўриш натижасида умуминсоний ва миллий-ахлоқий сифатлар, қоидалар, нормалар ўқитувчининг ўз ахлоқий фазилатига, эътиқодига айланади. Булар муаллимнинг дунёқараши, фикр ва мулоҳазалари билан қўшилиб, бозор иқтисодиётига асосланган жамият қуриш шароитида унинг ўрни ва ролини белгилайди.

Ўқитувчи одобининг нормалари ҳар бир муаллимнинг шахсий фикрига, ахлоқий фазилати ва эътиқодига айланиши лозим. Ахлоқий эътиқод ва сифатлар ўқитувчининг дарс бериш жараёнида, тарбиявий ишларида, ўқувчилар, ота-оналар ва бошқа кишилар билан муомала, муносабатларида, кундалик турмушда ўзининг шахсий намунаси билан ахлоқий таъсир ўтказишида кўзга ташланади. Педагогик такт ўқитувчи ахлоқининг амалий кўринишларидан биридир. Муаллим хулқининг натижалари унинг ёшларга ахлоқий таъсирининг самарадорлигида, ахлоқий тарбия соҳасида эришган ютуқларида намоён бўлади.

Ўқитувчи одобининг асосий сифатлари умуминсоний ва миллий-ахлоқий фазилатлар, тушунчаларига мос келади ва уларни педагогик фаолият билан боғлиқ тарзда бир қадар ойдинлаштиради, аниқлайди. Инсонпарварлик, ватанпарварлик, миллий ғурур, байналмилалчилик, адолат, яхшилик қилиш, бурч, кадр-қиммат, масъулият, виждон, ҳалоллик, ростгўйлик, поклик, талабчанлик каби ахлоқий фазилатлар ўқитувчи одобиде педагогик фаолияти билан боғлиқ равишда таҳлил қилинади. Болаларга яхшилик қилиш, ўқитувчилик бурчи, ўқитувчилик шаъни, кадр-қиммати, ўқитувчилик масъулияти, ўқитувчилик виждони, талабчанлик ва адолатли бўлиш, ўқитувчининг маънавий қиёфаси ҳалоллиги, поклиги, ростгўйлиги кабилар ўқитувчи ахлоқининг муҳим фазилатлари ҳисобланади. Уларнинг чуқур ва пухта ўзлаштириш бўлажак ўқитувчи учун катта амалий аҳамият касб этади.

Умуминсоний ахлоқий қадриятлар орасида яхшилик қилиш фазилати муҳим ўрин эгаллайди. Марказий Осиё халқларининг қадимги ёдгорлиги-“Авесто” да эзгу фикр, яхши сўз ва яхши ишлар инсоний фазилат сифатида улуғланади. Ислом таълимотида бошқаларга яхшилик қилиш инсоннинг табиий эҳтиёжи, вожиботи бўлиши кераклиги тушунтирилади, айниқса, ота-оналар, аёллар, ёш болаларга яхшилик қилиш жуда қадрланади.

Ота-боболаримиз доимо яхши ният, яхши орзу-истаклар билан интилганлар. Ўзларидан яхши ном қолдиришга интилганлар. “Яхшиларга-яхшилик қилдим, ёмонларни эса ўз ёмонликларига топширдим”

Кишиларнинг феъл-атвори, юриш-туриши, ҳатти-ҳаракати, гап-сўзи уларнинг хулқига боғлиқ. Яхши хулқ эгаси бўлган киши одамларга яхшилик қила олади. Абдулла Авлоний яхши хулқлар қаторига: фатонат, диёнат, исломият, назокат, ғайрат, риёзат, қаноат, шижоат, илм, сабр, ҳилм, интизом, миқёси, виждон, ватанни сўймак, ҳаққоният, назари ибрат, иффат, идрок ва зако, ҳифзи лисон, иқтисод, виқор, итоат, ҳақшунослик, хайрихоҳлик, мунислик, садоқат, муҳаббат, авф кабиларни киритади. “Емди бу яхши хулқларни қўлга олмак учун ота-она, муаллим, устодларимиз ҳазратларининг ҳикматли насиҳатларини жон қулоғи бирла тинглаб, доим хотирда тутмоқ, ахлоқи яхши кишилар бирла улфат бўлмак, ахлоқи бузук, ёмон кишилардан қочмоқ лозимдур”).

[4]. Улфат Маҳкамовнинг “Ахлоқ-одоб сабоқлари” асарида: адолат, ақл, бахт, бурч, ватанпарварлик, вафо, дўстлик, иймон, инсоф, инсонпарварлик, камтарлик, латофат, лафз, мардлик, меҳмондўстлик, меҳнатсеварлик, миллий ғурур, одамийлик, поклик, сабр-қаноат, сахийлик, тўғрилиқ, яхшилик, ҳаё, ҳиммат каби умуминсоний ва миллий-ахлоқий сифатларнинг мазмуни очиб берилган. Улар кишиларни яхшиликка даъват этувчи фазилатлардир. “Инсон дунёга яхши иш қилиш, яхши из қолдириш учун келади, яхши фарзандларни тарбиялаб, қилган яхши ишлари ва қолдирган яхши сўзларига муносиб ворислар тайёрлайди”.

Яхшилик-ижобий ахлоқий фазилат бўлиб, хулқий сифатларнинг мажмуини, инсон фаолияти ёки бирор ҳатти-ҳаракатига ижобий муносабатнинг йиғиндисини акс эттиради. Яхшилик-кишининг ахлоқий онги ва ахлоқий тажрибасида жамият ва шахс манфаатларининг бирлигини акс эттириб, шахсга ва жамиятга манфаат келтирадиган, ижтимоий тараққиётга мос келадиган фазилатдир.

Ўқитувчи одобда яхшилик фазилатига педагогик фаолият билан боғиқ ҳолда, ўқитувчининг яхшилиги шаклида аниқлик киритилади. Унда ўқитувчи ва ўқувчилар жамоаси манфаатларининг бирлиги, муаллим ва ўқувчи мақсадининг бирлиги, таълим ва тарбиянинг самараси учун курашнинг

бирлиги акс этади. Яхшилик фазилати муаллимнинг ҳам, ўқувчиларнинг ҳам, ота-оналарнинг ҳам яхши ниятли, хайрихоҳ, меҳрибон бўлишини тақазо қилади. Яхшилик қарор топиши учун педагогик жараёнида ёмонликка мурасасиз бўлиш яхши истак билан хуш муомала қилиш, яхши қилиқ, яхши ҳатти-ҳаракатларнинг бирлиги зарур.

Умуминсоний ва миллий ахлоқда бурч тушунчаси ҳар бир кишининг ўз вазифасини тўлиқ бажариши бошқаларга тўғри муносабатда бўлишини ифодалайди. Бурчда шахснинг жамиятга бўлган муносабати намоён бўлади. Ўз бурчига содиқлик ҳар бир кишига обрў, шон-шараф келтиради. Кишининг ўз бурчига содиқлиги жамиятга, Ватанга, меҳнатга, оилага, фарзандларига бўлган муносабатида билинади.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида фуқароларнинг ҳуқуқлари билан бир қаторда бурчлари ҳам белгиланган. қонунларга риоя этиш, бошқа кишиларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, шаъни ва кадр-қимматини ҳурмат қилиш; Ўзбекистон халқининг тарихий, маданий ва маънавий меросини авайлаб асраш атроф-табiiй муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш ҳар бир фуқаронинг бурчидир. Бурчга содиқлик ҳар бир кишининг одоби, ахлоқини кўрсатади. Катта ёшдаги кишиларни ҳурматлаш ёшларнинг бурчидир.

Ижтимоий бурчни юксак даражада англаш ўқитувчининг ахлоқий фазилати ҳисобланади. Муаллим болаларга ўргатадиган ғоялар унинг қалбидан жой олиб дунёқарашнинг асоси бўлиши зарур. Ҳар бир ишда, ҳар бир масалада муаллим ўз бурчига содиқ, қатъий принтсипли бўлиши, ҳар қадамда унга амал қилиши зарур. Муаллимнинг мафқураси фуқаролик руҳи билан суғорилган бўлса, ижтимоий бурчни виждонан ҳис қилишга, интизомлилик, ўз ҳатти-ҳаракатларини назорат қила билиш; инсонпарварлик, ўз кадр-қимматини тўғри баҳолай олишга имкон беради.

Ўқитувчи ёш авлодга таълим-тарбия бериш соҳасидаги ўз бурчини зўрлик туфайли юклатилган мажбурият эмас, балки ўз ҳаётининг маъноси, ишонч ва виждон даъвати деб ҳисоблайди. Фуқаролик бурчини ҳис этиш бутун

халқ ва Ўзбекистон давлатининг буюк келажаги тўғрисида ғамхўрлик қилишни тақазо этади. Давлат олдидаги бурчни юксак англаган, мафкуравий пок баркамол муаллим инсонга иззат-хурматли, ёшларга ғамхўр, меҳрибон, бошқаларга ёрдам қўлини чўзишга доимо тайёр турадиган кишидир. Ўқитувчи ахлоқида бурч ҳисси Ватанни севиш, унинг порлоқ келажаги учун ғамхўрлик қилишни талаб этади. Ўқитувчи одобида ватанпарварлик бурчи байналмилалчилик туйғуси билан чамбарчас боғлиқдир.

Педагогик ва бадий адабиётларда муаллимнинг ижтимоий бурчни юксак даражада англаши ўқувчининг ҳаётида умрбод из қолдирган, унинг ҳаёт йўлини белгилашга сабаб бўлган мисолларни кўплаб учратиш мумкин.

Ўқитувчилик бурчи таълим-тарбия ишларини бажаришга ва муаллимнинг шахсига нисбатан жамият қўядиган ахлоқий талаблар ва йўл-йўриқлар мажмуидир. Ўқувчилар, касбдошлари, ота-оналар билан хушмуомала, яхши муносабатда бўлиш, танлаган касб учун педагоглар жамоаси ва жамият олдидаги маъсулиятини ҳис этиш шулар қаторига киради. Ёшларни умуминсоний ва миллий қадриятлар руҳида тарбиялаш ўқитувчилик бурчининг асосини ташкил этади.

Ўқитувчилик бурчининг мазмуни таълим-тарбия жараёнининг моҳияти билан белгиланади. Бу жараёнда ўқувчилар инсоният асрлар давомида тўплаган билим, кўникма ва малакаларни эгаллаб оладилар. Шунингдек, ўқитиш жараёнида муаллимнинг бажараётган ишига муносабати ҳам, унинг шахсий фазилатлари ва қўйиладиган ахлоқий талаблари акс этади. Ўқитувчилик касбини танлаган киши бу ахлоқий талаблар ва йўл-йўриқларни албатта бажариши зарур.

Педагогик амалиётда муаллимлар ўз педагогик бурчларини бажаришга ҳалол интилсалар ҳам иш шароитлари турлича бўлгани учун бир хил натижага эришавермайдилар. Бунинг оқибатида шахс билан жамият ўртасида маълум даражада қарама-қаршиликлар вужудга келади. Бу келишмовчиликлар турлича бўлиши мумкин. Киши ўқитувчилик бурчини англаса ҳам бирор шахсий мулоҳазага кўра ўз бурчини бажаришни

истамаслиги мумкин. Бундай ҳоллар камроқ учраса ҳам умумий ишга, ўқувчилар тарбиясига зарар етказди. Жамоатчилик таъсири ва маъмурий йўллар билан уни бартараф этиш лозим.

Баъзан муаллим бурчи нима эканлигини ва уни бажариш зарурлигини тушунади, лекин уни амалга оширишга масалан, ҳар куни ўз билимини ошириш устида ишлашга, бошланган ишини охиригача етказишга иродаси чидамайди ва ўзини сафарбар этолмайди. Натижада жамиятнинг муаллимга қўйган ахлоқий талабига путур етади. Мактаб жамоаси бундай ҳолларда ўқитувчига нисбатан талабчанликни ошириши зарур.

Ўқитувчилик бурчи ақл билан ҳиссиётнинг бирлигидан иборат. Муаллим касбига нисбатан қўйиладиган талабларнинг моҳияти ва мазмунини билса, унинг шахс ва жамият учун муҳимлигини англаса, бу вазифаларни бажариш учун ўзида қобилият борлигини сезса, педагог учун зарур фазилатларни тарбиялаш йўлларини белгилаб олса-шундагина унда профессионал бурч шакллана бошлайди.

Шундагина муаллим белгиланган ҳатти-ҳаракатларни ўз ихтиёри билан амалга ошира бошлайди, демак, унда бурч ҳисси шаклланган дейиш мумкин. Ўқитувчининг энг муҳим бурчларидан бири ўз билимларини мунтазам ошира боришдир. Бунинг учун эса юқоридагилар билан бирга моддий имконият ва шароитлар ҳам бўлиши зарур. Ўзбекистон давлати ўқитувчилар, маориф, маданият ходимларининг уй-жой шароитларини яхшилаш, уларга ҳар хил енгилликлар яратиш, маошларини оширишга эътибор бериб келмоқда. Тошкентда, вилоят марказларида педагогик ходимлар малакасини ошириш институтлари ишлаб турибди, туманларда ташкил этилаётган курсларда муаллимлар малака оширмоқдалар. Ўқитувчилар мустақил ўқиб, шўз билимларини оширишлари учун давлат тилида кўплаб методик адабиётлар, қўлланмалар, тавсияномалар чоп этилмоқда.

Шахс ахлоқини тавсифлайдиган белгилардан бири масъулиятдир. Бошқа кишилар олдидаги ўз бурчини англаш ва уни киши хулқининг рағбатига айлантириш, одам ўз фаолиятини бошқаларга кўпроқ яхшилик қтсилишга

онгли ва ихтиёрий равишда йўналтириши масъулият тушунчасининг мазмунини ташкил этади.

Ўзбекистон Президенти И.А. Каримов Олий Мажлис кенгашларида сўзлаган нутқларида Ўзбекистон фуқароларида айниқса, раҳбар ходимларда онглилик даражасини ошириш ва топширилган иш учун масъулият ҳиссини устириш муҳим эканлигини қайта-қайта таъкидламоқда. Мамлакатимизда демократияни янада ривожлантириш тўғрисида гапириб, демократия берадиган ҳуқуқлар мамлакатимиз халқининг манфаатларига хизмат қилиши зарур, деган эди. Бозор иқтисодиёти шароитида, ислоҳотларни амалга ошириш мураккаб кечаётган ҳозирги даврда демократия бу-берилган ҳуқуқлардангина иборат эмас, балки юксак фуқаролик масъулияти ҳамдир. Бу ҳуқуқлар қанчалик кўп бўлса, фуқароларнинг жамият олдидаги масъулияти ҳам шунча юксак бўлади.

Ўқитувчининг масъулияти-масъулият тушунчасининг бутун мазмунини сақлаган ҳолда муаллимнинг фаолияти ва таълим-тарбия жараёнининг аниқ вазифаларини ҳам ўз ичига олади. Ўқитувчи зиммасига бола шахсини баркамол инсон сифатида тарбиялаш масъулияти юкланади. Муаллим ўқувчиларга чуқур назарий билимлар бериши, уни ҳаётга, меҳнатга тайёрлаши лозим. Шу билан бирга, у боладаги мавжуд лаёқат ва қобилиятларни пайқаб, алоҳида ёндашиши, унда мавжуд бўлган ижобий ахлоқий фазилатларни авайлаб устириши лозим.

Муаллим синфда жамиятнинг, халқнинг, давлатнинг вакили сифатида ўқувчилар жамоаси билан ёлғиз ўзи иш олиб боради. Бундай шароитда ўқитувчининг масъулияти унинг хулқини тартибга солиб турадиган, бошқарадиган куч, ўқувчиларга таъсир ўтказиш даражасининг асосий мезони ҳисобланади. Жамиятнинг келажаги, ота-онанинг умиди, нури-дийдаси-фарзанднинг тақдири, келажаги унинг қўлига ишониб топширилган. Муаллим ўқувчиларнинг билимига баҳо қўяди, баҳо эса жамиятнинг, катталарнинг, ота-онанинг болага муносабатини белгиловчи мезон, омиллардан биридир. Яхшилик, адолат, шаън, қадр-қиммат инсонийлик кабиларнинг мавжудлигига

болада ишончни вужудга келтириш ҳам ўқитувчининг масъулиятига боғлиқ. Шуниси ҳам борки, буни кўпинча назорат қилиб ҳам бўлмайди. Бу муаллимнинг виждонига ҳавола қилинади.

Ўқитувчилик қилаётган ёки муаллимлик касбини танлаган кишилар ўз зиммаларига қанчалик юксак шарафли масъулият олаётганликларини тасаввур этишлари лозим. Олий ва ўрта махсус педагогика ўқув юртини битириб, муаллимлик фаолиятини бошлаган киши барча ўқувчиларга ўзини яқин тутиши, одоби, одиллиги билан болаларга ижобий ахлоқий намуна кўрсатиши зарурлигини ёддан чиқармаслиги керак.

Умуминсоний ва миллий ахлоқнинг муҳим фазилатларидан бири инсонлик шаъни, кадр-қимматидир. Кишининг кадр-қиммати, аввало, умумий ишга қўшаётган ҳиссасининг салмоғи ва сифати билан белгиланади. Бозор иқтисодиётига асосланган жамиятда инсон ўз меҳнатининг салмоғи ва сифати билан, ақлий ва жисмоний меҳнатининг самараси билан, ишбилармонлиги билан кадрланади. Ҳалол меҳнат кишининг қадрини, иззат-ҳурматини оширади. Киши ўз меҳнатининг қадрига етиши, у бажараётган иш жамиятда аҳамиятли эканлигини тушуниши лозим. Кишининг умумий ишга қўшаётган ҳиссасининг салмоғи, у қайси вазифани бажарётганлигида эмас, балки ўз ишини қанчалик яхши, сидқидилдан бажаришига боғлиқ. Инсоннинг кадр-қиммати унинг мансаби, касби-коридан кўра ҳам кўпроқ ўз касбини қандай бажаришига, унинг одоби ва хулқ-атворига боғлиқдир.

Бу фазилат ўқитувчи одобида муаллимнинг кадр-қиммати, шаъни деб аталади. У аввало, ўқитувчидан ўз ишининг устаси, камтар бўлишни, шу билан бирга педагоглар ва ўқувчилар жамоасида ўзини тута билишини талаб этади. Синфга мактаб директори, назоратчи ёки бошқа кишилар дарсни кузатишга, текширишга кирган пайтларида муаллим “ғфалатда” қолмаслиги лозим. Бундай пайтларда ўқитувчи, аввало, ўз ўқувчилари олдида синовдан ўтади. Бунда ўқитувчи ҳовлиқиб, шошилиб қолса, жаҳли чикса, ўз хулқини ўзгартирса, ўқувчилар олдида унинг бурчи, қадри кетади. Аксинча, муаллим бундай ҳолларда ўзини мағрур тутса, дарсни одатдагидек ўтаверса,

болаларнинг ҳурматини қозонади. Ўқувчилар бундай воқеаларни узоқ вақт эсда қолдирадilar, гаплашиб, ўртоқларига айтиб юрадilar. У катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлади.

Муаллим мактаб раҳбарлари, ҳамкасblари ва бошқалар билан муомала, муносабатда кибр-ҳавога берилмаса, манманлик қилмаса ёки ўринсиз итоатгўйлик, ҳокисорлик, лаганбардорлик қилмаса, унинг ўқувчилар олдида борўси, кадр-қиммати ортади.

Ўқувчилар билан муомалада уларнинг инсоний кадр-қимматларини ҳурматлаш, талабчанликни инсонпарварлик билан узвий боғлай билиш, болаларнинг қобилияти ва кучига ишонч билан қараш, ўқувчиларга улар бажара оладиган ва аста-секин тобора мураккаблашиб борадиган вазифалар бериш катта тарбиявий аҳамиятга эга. Бу болани шахс сифатида ва ахлоқий жиҳатдан шакллантира боради, ярамас ҳатти-ҳаракатлардан, хулқи бузуқлик йўлига кириб кетишдан асрайди, бола ўз кучига ишониб ҳаракат қиладиган бўлади, ёмон қилиқлардан ўзини тияди.

Кишининг шаъни – юксак инсоний фазилат бўлиб, ўз-ўзига бўлган муносабати, унга атрофдаги кишилар ва жамиятнинг муносабатини ҳам билдиради. Кишининг шаъни-шахснинг хизматларини жамият томонидан тан олинишидир. Шаън, кишининг шаъни деганда, одамнинг ёки у мансуб бўлган сотсиал гуруҳнинг кадр-қиммати, яхши номи, обрўси, шуҳрати, донг чиқариши кабилар ҳам назарда тугилади (Оила шаъни, олимлик шаъни, ўқитувчилик шаъни, раҳбарлик шаъни каби). [5.] “Биз она Ўзбекистон истиқболини, унинг шаъну-шавкатини қандай ҳимоя этишни ота-боболаримиздан мерос қилиб олишимиз ва унинг ҳимоясига ҳамиша тайёр турмоғимиз даркор”

Шаън тушунчаси билан кадр-қиммат узвий боғлиқдир. Кадр-қиммат киши теварак атрофидаги одамлар нинг ҳурматига сазовор бўлаганини жамоатчилик томонидан тан олинишидир. Кишининг шаъни ва кадр-қимматини оёқ ости қилиш мумкин эмас. У бизнинг мамлакатимизда, давлатимизда қонун билан ҳам, жамоатчилик фикри билан ҳам ҳимояланади. Жамоанинг шаъни ва кадр-қиммати, касбнинг шаҳни ва кадр-қиммати каби

тушунчалар одамлар онгида мустаҳкам қарор топса, айрим кишиларнинг шаъни ва қадр-қиммати ҳам тан олинади.

Ўқитувчи одобда муаллимнинг шуҳратпарсатлиги ва манманлиги қораланади. Бунинг боиси шундаки, ўқитувчилик фаолияти аввало, умумхалқнинг бахт-саодати учун хизмат қилишга йўналтирилган. Ўқитувчилик шаънини жамоатчилик тан олган бўлиши керак акс ҳолда унинг маъноси қолмайди. Муаллимнинг шаъни ва қадр-қиммати унинг хизматлари ва ахлоқий фазилатларини жамоатчилик томонидан тан олиниши ҳамдир.

Педагоглик ишида бошқа касбларга нисбатан субъектив фактлар ҳар бир кишининг шаъни ва шахсий қадр-қимматини эътиборга олиш кўпроқ талаб этилади. Ўқитувчи, аввало, ўз қадр-қимматини ўзи сақлай билмоғи керак, педагоглар жамоасидаги урф-одатлар, анъаналар, ахлоқий муносабатлар ҳам ўқитувчилик шаъни ва қадр-қимматини асрашга қаратилмоғи лозим. Педагоглик шаъни ва қадр-қимматини нотўғри тушуниш таълим-тарбия ишида салбий оқибатларга олиб келиши мумкинлигини унутмаслик керак. Масалан, кўра-била туриб ўқувчининг баҳосини ошириб қўйиш, мактабга назоратчилар келганда ўқитувчиларнинг фаолияти активлашиб қолган ёки ҳисобот учун номигагина тарбиявий тадбирларнинг сонини кўпайтириш кабилар ўқувчилар тарбиясига салбий таъсир этади, бу болаларни қалбакичиликка ўргатади. Ўқувчилар олдида ўқитувчининг ва жамоанинг обрўсига таъсир этади. Ўқитувчининг педагоглар жамоаси шаънини ўқув юрти шаънини сақлаб қоламан деб шаън, қадр-қиммат тушунчаларини нотўғри англаб қилган ҳатти-ҳаракатлари педагогик одоб нормаларининг бузилишига олиб келади ва ўқувчилар тарбиясига зарар етказди. Бундай ҳодисалар айрим ҳолларда учраб туради.

Ўқитувчи одобда шаън, қадр-қиммат тушунчаси ўқитувчининг педагоглар жамоасида эгаллаган ҳурматини билдиради, шу билан бирга ўқувчилар ва ота-оналар орасидаги ҳурматини ҳам ифодалайди. Муаллимнинг ўқувчи қадр-қимматини ҳурмат қилиши, ўқувчилар орасида муаллимнинг ҳурмати ва қадр-қимматини ошириш шартларидан биридир. Педагоглик бурчи

ҳатти-ҳаракатлари педагогик одоб нормаларининг бу муаллимдан ўқувчиларда шаъни ва кадр-қиммат ҳиссини устиришни талаб этади. Бу, ўз навбатида, болаларга бўлган ҳурматни уларга нисбатан ишонч ва талабчанлик билан боғлаб олиб боришни тақазо қилади.

Виждон кишининг ўз ҳатти-ҳаракати, қилмиш, юриш-туриши учун одамлар, жамоатчилик олдидаги масъулият туйғусидир. У диёнат, инсоф, ҳалоллик, софдиллик деган маъноларни ҳам билдиради. Абдулла Авлоний: “Виждон деб руҳимизга, фикримизга таъсир қиладурган ҳиссиёт, яъни сезув-туймакдан иборат маънавий қувватни айтиладур” деб таъриф берган эди [6.] Унинг фикрича виждон кишининг феъл-атвори ва ҳаракатларининг яхши ва ёмонлигини, фойдали ёки зарарлигини кўрсатади. Виждон инсон ақли ва фикрининг ҳақиқий мезонидир. Унинг ёрдамида ҳар бир киши ўз камчиликларини ва бошқаларнинг феъл-атворини ўлчайди, баҳолайди.[7.] “Агар ишлаган иши шариат, ақл ва ҳимактга мувофиқ бўлса, муҳаббат қилур, қабоҳат ва ёмон ишларни қилса, нафрат қилур”. Виждон яхши хулқларнинг манбаи бўлгани учун ҳам виждонли кишилар ҳар бир ишни беғараз ва холис ният билан бажарадилар ва бундайлар бошқалар назарида мақбул ва суюкли кишилар ҳисобланади. Виждонсиз кишилар эса ўз қилган амаллари оқибатида ҳасрат ва надомат чекиб, виждон азобига гирифтор бўладилар. Виждони саломат кишилар иймонли ва эътиқодли бўладилар. Шод ва хуррамликда умр кечирадилар.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

- 1.Хретсоматия по итсории зарубежной педагогики.(Москва, “Просвещение”, 1981, 19-бет)
- 2.(ҳаранг: “Ўзбек педагогикаси антологияси”. Тошкент, “Ўқитувчи”, 1995, 39-46 бетлар)
- 3.(ҳаранг: Писаринко В. И., Писаринко И. Я. Педагогическая этика. Минск, 1977, 10-11 бетлар)
4. Улфат Маҳкамовнинг “Ахлоқ-одоб сабоқлари”

5. (И.А. Каримов. “Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир”. Олий Мажлиснинг иккинчи сессиясида сўзлаган нутқи. “Халқ сўзи”, 1995, 6 май).
- 6..(Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Тошкент, “Ўқитувчи”, 1992 йил, 27-бет)
- 7.(Ўша асар, 27-бет)